

ΤΟ ΤΟΠΩΝΥΜΙΟ ΧΑΝΙΑ

Ἡ συζήτηση γιὰ τὸ ἔτυμο τοῦ τοπωνυμίου Χανιά, πὸν ἀπασχόλησε ἀρκετοὺς ἐρευνητὲς τὰ τελευταῖα δέκα χρόνια, ἐμπῆκε κατὰ τὴ γνώμη μου στὸ σωστὸ δρόμο μὲ τὴ μελέτη τοῦ Ν. Πλάτωνος στὴν «Ἐπετηρίδα Ἐταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν» 3 (1940), 227-235, ἔπειτα μάλιστα ἀπὸ τὶς συμπληρωματικὲς παρατηρήσεις τοῦ ἴδιου στὸ τεῦχος II τοῦ Α' τόμου τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν» σ. 243-255. Ξεκινώντας ἀπὸ μιὰ συσχέτιση πὸν εἶχε γίνει παλαιότερα μὲ κάποιο δισταγμὸ ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Στέφανο Ξανθοῦδίδη τοῦ τοπωνυμίου Χανιά - *La Canea* μὲ ἓνα ἀρχαῖο τοπωνύμιο τῆς περιοχῆς τῆς Κυδωνίας πὸν παραδόθηκε ἀπὸ μιὰ ἐπιγραφή τοῦ III. αἰῶνα π. Χ. (SIG³ III 940), ἀλλὰ πὸν δὲν ἦταν βέβαιο ἂν ἦταν *Λαχανία* (κόμα) ἢ Ἄλχανία (κόμα) ἢ κάτι παραπλήσιο καὶ γι' αὐτὸ ἡ σχέση του μὲ τὸ νεώτερο τοπωνύμιο εἶχε ἀποκλειστῆ ἀργότερα ἀπὸ ἄλλους, ἔδειξε ὁ Πλάτων ὅτι καὶ οἱ δύο συνηθισμένοι στὰ νεώτερα χρόνια τύποι τοῦ ὀνόματος, καὶ ὁ ἑλληνικὸς Χανιά καὶ ὁ ἐνετικὸς *La Canea*, ὀδηγοῦν στὸ παλαιὸ ἐκεῖνο τοπωνύμιο πὸν ἡ βέβαιη μορφή του εἶναι Ἄλχανία, ὅπως τὴν παραδίδει τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο ἀπόγραφα τῆς χαμένης πιὰ ἐπιγραφῆς.

Δὲν ἔχω λόγο νὰ ἐπανέλθω στὰ ἐπιχειρήματα πὸν συνηγοροῦν γιὰ τὴ γνώμη αὐτὴ — ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νὰ τὰ δῆ στὰ δύο δημοσιεύματα πὸν ἀναφέρω παραπάνω. Ἐκεῖνο πὸν καθιστᾷ γιὰ μένα τὴν ἐτυμολογία αὐτὴ τὴν πιὸ πιθανὴ ἀπὸ ὅσες ἔχουν προταθῆ ὡς τώρα γιὰ τὸ τοπωνύμιο Χανιά¹⁾ εἶναι ὅτι μὲ αὐτὴν ἱκανοποιεῖται ἀπόλυτα ἡ ἱστορικὴ ἀποψη τοῦ ζητήματος. Γιατὶ κατ' ἀρχὴν ὅταν ἓνας τόπος κατοικεῖται συνεχῶς ἀπὸ τὰ παλαιότατα χρόνια (καὶ αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὰ Χανιά, πὸν τὰ εὐρήματά τους μᾶς ὀδηγοῦν ὀπίσω ὡς τὴν μεσομινωικὴ περίοδο)²⁾ πιὸ πιθανὸ εἶναι ὅτι διατήρησε παραλλαγμένο κάπως ἀπὸ τὴ φθορὰ πὸν φέρνει στὸν προφορικὸ λόγο ἡ καθημερινὴ τριβὴ τὸ ὁποιοδήποτε ἀρχαῖο ὄνομα εἶχε, μάλιστα στὴν Κρήτη πὸν πολλὰ τῆς τοπωνύμια σώθηκαν ἀπὸ τ' ἀρχαῖα χρόνια, παρὰ πὸς πῆρε ἐξ ὀλοκλήρου νέο ὄνομα. Ἐφόσον λοιπὸν ὁ νεώτερος τύπος τοῦ τοπωνυμίου μας μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῆ ἀπὸ ἓνα γνωστὸ παλαιὸ τοπωνύμιο τῆς περιοχῆς τῆς ἀρχαίας Κυδωνίας, ὅπου ἀποδεδειγμένα βρῖσκονται σήμερα τὰ Χανιά, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι αὐτὴ ἡ ἐξήγηση ἔχει ὅλες τὶς

¹⁾ Βλ. Γ. Κορυμούλη, Περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως *Χανρία*, Ἀθῆναι 1937, σ. 9 ἐξ. Πρόσθεσε Κ. Ρωμαίου, Περὶ τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως Χανιά: «Ἀθηνᾶ» 51 (1941-1946), 95 ἐξ.

²⁾ Βλ. Ν. Πλάτων: «Κρητ. Χρονικά» Α', 253.

πιθανότητες νὰ εἶναι σωστή, ἐνῶ κάθε ἄλλη προσπάθεια γιὰ τὴν ἐξήγησή του, πὺ παραγνώριζει τὴν ἱστορικὴ βάση τοῦ τοπωνυμίου αὐτοῦ καὶ στηρίζεται μόνον ἐπάνω σὲ ἑξωτερικὰ γνωρίσματα (ὅπως εἶναι ἡ σημερινὴ μορφή τοῦ ὀνόματος) ἢ σὲ δυνατότητες, εἶναι a priori; μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς, καταδικασμένη⁹.

Ἄλλὰ ἡ ἔτυμολογία Ἰαλανία > Χανιά - *La Canea* δὲν ἱκανοποιεῖ μόνον τὴν ἱστορικὴ ἄποψη τοῦ ζητήματος· παράλληλα ἱκανοποιεῖ, νομίζω, καὶ τὴ γλωσσική. Ἐπειδὴ στὴν ἐξέταση πὺ κάνει ὁ Πλάτων δὲν διασαφίζονται ἀπὸ τὴν πλευρὰ αὐτὴ τὰ πράγματα, θὰ μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ προσθέσω λίγα λόγια, πὺ ἴσως συμβάλουν στὴ λύση τοῦ ἐπιμάχου ζητήματος.

Πῶς ἀπὸ τὸ Ἰαλανία προῆλθε τὸ *La Canea*, πῶς δηλ. τὸ Ἰαλανία ἀποδόθηκε ἀπὸ τοὺς Ἐνετοὺς μὲ τὸ ἄρθρο *La*, δὲν εἶναι παράξενο. Κατὰ τὴ γνώμη μου ἦταν εὐκόλο νὰ γίνῃ αὐτό· δὲ χρειάζεται νὰ ὑποθέσωμε ὅτι ἐμεσολάβησε ἀραβικὸς τύπος *Al Hanim* (;), ὅπως γίνεται δεκτὸ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, στὸν ὁποῖο τὸ *al* ἐπεῖχε θέση ἄρθρου — ἀπὸ τὴν ἐκδίωξη τῶν Ἀράβων ὡς τὴν ἐγκατάσταση τῶν Ἐνετῶν μεσολάβησαν κάπου τρεῖς αἰῶνες. Ζήτημα ὅμως εἶναι πῶς ἀπὸ τὸ θηλυκὸ ἐνικὸ τύπο Ἰαλανία προῆλθε ὁ οὐδέτερος πληθυντικὸς τὰ Χανιά: Ὁ

⁹) Τὴ στοιχειώδη αὐτὴ ἀλήθεια πὺ δὲν ἀφορᾷ μόνον τὰ τοπωνύμια ἐλάχιστα τὴν προσέχουν οἱ ἔτυμολόγοι τῆς νέας Ἑλληνικῆς. Καὶ ὅμως γιὰ μιὰ γλώσσα πὺ ἔχει τὴν ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς εἶναι αὐτονόητο ὅτι πρέπει νὰ ἐπαληθεύωμε τοὺς ἔτυμολογικοὺς ἰσχυρισμοὺς μας μέσα στὴν πλούσια τῆς παράδοση. Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μᾶς ἀπατοῦν οἱ ἑξωτερικὲς ὁμοιότητες τῶν γλωσσικῶν στοιχείων, γιὰτὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι διαφορετικῆς ἀρχῆς στοιχεῖα, λεξιλογικὰ ἢ ἄλλα, καταλήγουν νὰ συμπέσουν μὲ τὴν ἐπίδραση τῶν ἀλλοιώσεων πὺ ἐπιφέρει ὁ χρόνος σ' αὐτά. Εἶναι εὐκόλο λ. χ., γιὰ νὰ φέρω ἓνα παράδειγμα, νὰ συλλογιστῆ κανεὶς ὅτι τὸ νεοελλην. ἐπίρρημα μέσα προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ἐπίρρημα μέσον καὶ μέσα. Ἀλλὰ ὅταν προσέξῃ ὅτι τὸ ἀρχαῖο μέσα δὲ σημαίνει τὸ «ἐντός» πὺ σημαίνει τὸ νεώτερο μέσα, ἀλλὰ τὸ «ἐν μέσῳ, ἀνάμεσα», τότε ἔχει ὑποχρέωση νὰ πιστοποιήσῃ μέσα στὴν παράδοση τῆς Ἑλληνικῆς τὴν ἐξελικτικὴ σειρὰ πὺ ὁδήγησε ἀπὸ τὴ μιὰ σημασία στὴν ἄλλη (πρέπει ἢ παράδοση τῆς Ἑλληνικῆς νὰ τοῦ τὴν δώσῃ) ἢ σὲ περίπτωση πὺ ἢ ἐρευνᾷ του θὰ ἔχῃ ἀρνητικὸ ἀποτέλεσμα νὰ ἐρευνῆσῃ μήπως τὸ νεώτερο μέσα κατὰ τύχη μόνον μοιάζει ἑξωτερικὰ μὲ τὸ ἀρχαῖο μέσα, ἐνῶ πραγματικὰ εἶναι φωνητικὴ ἐξέλιξη ἄλλου ἀρχαίου ἐπιρρήματος πὺ χρησιμοποιοῦνταν στὴν ἴδια ἀκριβῶς χρῆση μὲ τὸ νεώτερο μέσα (τὴν ἐξέταση αὐτὴ τὴν ἔκαμα γιὰ τὸ μέσα στὸ «Λεξικογρ. Δελτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν» 3 [1941] 131 ἐξ. καὶ παραπέμπω ἐκεῖ ὁποῖον θέλει νὰ δῆ πῶς ἀντιλαμβάνομαι τὸ πράγμα καὶ τί ἐννοῶ μὲ τὰ παραπάνω). Γενικὰ γιὰ τὴν ἔτυμολογία εἶναι ἐξίσου σημαντικὴ ἢ ἐσωτερικὴ ὁμοιότητα (πὺ δίνει ἢ σημασία), ὅσο καὶ ἡ ἑξωτερικὴ (πὺ δίνουν οἱ φθόγγοι). Πβ. P. K r e t s c h m e r, Sprache (G e r c k e - N o r d e n, Einl. in die Altertumswiss. τόμ. 1 [ἐκδ, τρίτη], 6) σ. 52 ἐξ.

Πλάτων λέγει σχετικά («Ἐπ. Ἐταιρ. Κρητ. Σπουδῶν» 3, 234 ἐξ.)⁴: «Οἱ ἐντόπιοι . . . ἦ τὸν ὑπάρχοντα Ἀλχανία εὐρόντες παρέφθειραν εἰς Ἀχανία (τύπον τὸν ὁποῖον μᾶς παρέδωκε καὶ ὁ *Buondelmonti*) ἢ μετέφρασαν καὶ οὗτοι τὸ ἀραβικὸν ἄρθρον *al* εἰς τὸ ἑλληνικὸν τὰ (κατ' οὐδέτερον πληθυντικῶ ἀριθμοῦ, ἴσως διὰ τὴν ἀραβικὴν ἐρμηνείαν τοῦ ὀνόματος)». Ἐδῶ ὑπάρχουν δυσκολίες, οἱ μόνες δυσκολίες ποὺ παρουσιάζει ἡ ἐτυμολογία. Γιατὶ δὲν εἶναι γιὰ μένα πιθανὸ ὅτι μὲ τὸ ἄρθρο τὰ ποὺ ἐκφέρεται σήμερα τὸ τοπωνύμιο ἀποδόθηκε ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας τὸ ἀραβικὸ *al* καὶ πολὺ λιγότερο ὅτι στὸ μεταπλασμὸ τοῦ θηλυκοῦ ἁ Ἀλχανία σὲ οὐδέτερο πληθυντικὸ τὰ Χανιά συνέβαλε παρετυμολογία πρὸς τὸ Χάνια (ἂν αὐτὸ ἐννοῆ ὁ Πλάτων ὅταν λέη «ἴσως διὰ τὴν ἀραβικὴν ἐρμηνείαν τοῦ ὀνόματος»). Ἀλλὰ τί συμβαίνει; Θὰ ἐπιχειρήσω νὰ δώσω τὴν ἀπάντησιν μὲ τὴ βοήθητικὴ ἐξέτασιν ἑνὸς παραλλήλου στὸ κρητικὸ λεξιλόγιον.

Πλαίι στὸ κοινὸ νεοελληνικὸ ἡ νιότη, ποὺ προέρχεται ἀναμφισβήτητα ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ἡ νεότης, ἔχομε στὴν Κρήτη (καὶ στὴ Σύμη κατὰ τὸν Γ. Χατζιδάκι, «Ἀθηνᾶ» 22 [1910] 232 = Γλωσσολ. Ἐρευναι 1, 568) τὸν ἰδιωματικὸν τύπον τὰ νιότα. Γιὰ τὴν προέλευσιν τοῦ τύπου αὐτοῦ γράφει ὁ Χατζιδάκις ἐνθ' ἂν.: «ἐνικὸς ἡ νεότη (πάντοτε κατὰ θηλυκὸν γένος ἐν τῷ ἐνικῷ), ἀλλὰ πληθ. τὰ νεότα κατὰ τὸ ἐναντίον τὰ γέρα, τὰ γεράματα, τὰ γερατεῖα (πρὸβλ. τὸ μιστὸ κατὰ τὸ ἐναντίον τὸ κρῖμα, περὶ τούτων ἰδὲ *MNE B'* σ. 57-9), καὶ ἐκ τούτων τὰ νεᾶτα». Ἀλλὰ ἡ ἐξήγησις ποὺ δίνει μοῦ φαίνεται, ὁμολογῶ, πολὺ λίγο προφανὴς καὶ στὴν ἀμφιβολία μου κατὰ πόσον ἐπαρκεῖ ἡ ἀναλογία γιὰ νὰ ἐξηγήσῃ τέτοιους μεταπλασμοὺς μὲ ἐνισχύει ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλα καὶ τὸ παράδειγμα ποὺ ὑποδεικνύει ὁ ἴδιος νὰ παραβάλωμε τοῦ μεταπλασμοῦ τοῦ ἀρσενικοῦ ὁ μισθὸς σὲ οὐδέτερο τὸ μιστό. Μοῦ φαίνεται δηλ. πολὺ πιὸ φυσικὸ νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἀπὸ τὴν αἰτιατικὴν τὸν μισθὸν > τὸ μιστὸ ποὺ ἦταν ἀρσενικοῦ γένους, ἀλλὰ νομίστηκε γένους οὐδετέρου, σχηματίστηκε ἐντελῶς φυσικὰ ὀνομαστικὴ ἐνικὸς τὸ μιστὸ παρὰ νὰ δεχτοῦμε ἐπίδρασιν ἄλλων οὐδετέρων ὅπως τὸ κρῖμα. Ἀνάλογα νομίζω ὅτι ἀπὸ τὴν ἐκδοχὴ ὅτι στὸν τύπον ἡ νιότη ἐπέδρασε ἀναλογικὰ ὁ τύπος τὰ γέρα κττ. γιὰ νὰ μεταπλαστῆ στὸν τύπον τὰ νιότα προτιμότερη εἶναι ἡ ἱστορικὴ ἐξήγησις τοῦ τελευταίου τύπου. Καὶ εὐτυχῶς σ' αὐτὸ μᾶς βοηθεῖ ἡ παράδοσις. Σὲ μιὰ διαλεκτικὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴ Γόρτυνα τῆς Κρήτης (GDI 5011 = SIG³ I 525) ἔχουν παραδοθῆ τοῦ ὀνόματος νεότας (ἁ) τύποι γενικῆς τᾶς νεότας καὶ αἰτιατικῆς τὰν νεότα. Τοὺς τύπους αὐτοὺς τοὺς ἐξηγοῦν

⁴) Πβ. καὶ «Κρητ. Χρονικά» Α', 249 ὑποσ. 31.

ἀπὸ ἀπλολογία στὴν αἰτιατική: τὰν νεότατα > τὰν νεότα (E. Schwyzer, Griech. Grammatik I 263). Προσωπικὰ θ' ἀπέκλινα μᾶλλον νὰ δεχτῶ ὅτι ἀποτελοῦν ἓνα πρωιμότατο παράδειγμα τῆς νεωτερικῆς κλίσης τοῦ τριτοκλίτου ὀνόματος ἁ νεότας κατὰ τὰ πρωτόκλιτα⁵: ἁ νεότας - τᾶς νεότας - τὰν νεότα⁶, χωρὶς ν' ἀρνοῦμαι ὅτι μιὰ δυσκολία γιὰ τὴν ἐκδοχὴ αὐτὴ ἀποτελεῖ ἡ ἔλλειψη τοῦ ν' στὴν αἰτιατική. Ὅπως ὁμως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, βέβαιη εἶναι ἡ ὑπαρξὴ τῆς αἰτιατικῆς τὰν νεότα, ἀπὸ τὴν ὁποία σ' ἐκφράσεις ὅπως λ.χ. νὰ χαρῆς τὰν νεότα σου μποροῦσε νὰ προέλθῃ κανονικὰ τὸ σημερινὸ τῆς Κρήτης τὰ νιότα (νὰ χαρῆς τὰ νιότα σου), αἰσθητὸ πλέον ὡς οὐδέτερο πληθυντικὸ αἰτιατικῆ-ὀνομαστικῆ τὰ νιότα⁷.

Τὸ παράδειγμα αὐτὸ τοῦ μεταπλασμοῦ ἑνὸς ἀρχαίου θηλυκοῦ ἐνικοῦ σὲ οὐδέτερο πληθυντικὸ, ποὺ ὀφείλεται στὸν ταυτισμὸ ἀπὸ τὴ μιὰ τοῦ δωρικοῦ θηλυκοῦ ἐνικοῦ ἄρθρου τὰ (ν) ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀπώλεια τῆς προσωδίας καὶ τοῦ τελικοῦ -ν μὲ τὸ οὐδέτερο πληθυντικὸ ἄρθρο τὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τῶν ἀντιστοιχῶν καταλήξεων -α (ν) καὶ -α μᾶς ὀδη-

⁵) Πρόκειται γιὰ ἐπιγραφή τοῦ III. αἰ. π. Χ. Κοντὰ στὰ ἄλλα τεκμήρια, παλαιογραφικὰ καὶ ἱστορικά, ποὺ συνηγοροῦν γιὰ τὴ χρονολόγησι αὐτῆ, καὶ οἱ τύποι τᾶς νεότας, τὰν νεότα μᾶς πείθουν παραπάνω ὅτι ἔχομε νὰ κάμωμε μὲ μνημεῖο τῆς πρώιμης Κοινῆς.

⁶) Πβ. τὸ κοινὸ νεοελληνικὸ ἢ νιότη ἀπὸ τὸ ἢ νεότης, ποὺ ταυτίστηκε πρῶτα στὴ γενική μὲ τὰ πρωτόκλιτα (ἢ νεότης—τῆς νεότης) καὶ μεταπλάστηκε ἔπειτα πέρα ὡς πέρα σὲ πρωτόκλιτο ἢ νεότη > ἢ νιότη βλ. «Νέα Ἑστία» 33 [1943] 203 ὑποσ. 1.

⁷) Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν τύπο αὐτὸ τῆς Κρήτης (καὶ Σύμης) τὰ νιότα ἔχομε στὴν ἰδιοματικὴ καὶ διαλεκτικὴ νέα Ἑλληνική, ὅπως βλέπω στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, καὶ τὸν τύπο τὰ νεότητα ἀπὸ τὴ Σίφνο (ἀπὸ τὰ νεότητά μου = ἐκ νεότητός μου) καὶ ἀπὸ τὸν Πόντο (Ἰμερα, Κοτύωρα, Σταυρίν). Ὁ τύπος αὐτὸς εἶναι δυσκολώτερο ν' ἀποδειχθῇ διαλεκτικὸς δωρικός, γιὰτὶ ἐμφανίζει τὸ ἠ ἀντὶ α (νεότητα), ἀλλὰ μπορεῖ νὰ ἀπεικονίξῃ τὴν πάλῃ τῶν ἀρχαίων διαλεκτικῶν στοιχείων πρὸς τὰ στοιχεῖα τῆς Ἀττικῆς - Κοινῆς, ποὺ δέχτηκα καὶ ἄλλοῦ γιὰ τὴν προφορικὴ Κοινὴ (βλ. «Λεξικογρ. Δελτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν» 1 [1939] 66), νὰ προέρχεται δηλ. ἀπὸ τὸ δωρικὸ τὰν νεότατα μὲ ἀποκατάστασι τοῦ ἄττικοῦ ἠ ἀπὸ τὸν ἀντίστοιχο ἄττικὸν τύπον τὴν νεότητα. — Ὁ τύπος τῆς κοινῆς νέας τὰ νιάτα, ποὺ ὁ Χατζιδάκις, ἐνθ' ἂν., τὸν παράγει ἀπὸ τὸν ἰδιοματικὸν τύπον τὰ νιότα, μπορεῖ νὰ εἶναι ἄσχετος. Ὅπως λέμε στὰ γέρα (μου) καὶ στὰ μικρά (μου) ἔτσι καὶ στὰ νέα (μου) (= «στὴν ἐποχὴ τῆς νεότητος»). Καὶ ὅπως στοὺς τύπους στὰ γέρα (μου), στὰ μικρά (μου) προστέθηκα ἡ κατάληξις -τα τῶν οὐδετέρων (πράγμα-πράγματα) καὶ προῆλθον τύποι στὰ γέρατα καὶ στὰ μικράτα, ἔτσι μπορεῖ καὶ ἀπὸ τὸ στὰ νέα (μου) νὰ ἔγινε στὰ νέατά (μου) καὶ μὲ τὴ συνίξιση ἐα > ιὰ στὰ νιάτα (μου) (πβ. τὸ δημοτικὸν στίχο: νὰ ἴταν τὰ νιάτα δυὸ φορές, τὰ γέρατα καμῖα). Ἐδῶ χωροῦν εἰκασίαι, γιὰτὶ τὸ τὰ νιάτα εἶναι νεώτερον στοιχεῖον, στὸ τὰ νιότα ὁμως δὲ χωροῦν, γιὰτὶ δὲν μπορεῖ νὰ παραβλεφθῇ ἡ παράδοσις (τὰν νεότα > τὰ νιότα).

γεῖ κατὰ τὴ γνώμη μου νὰ ἐξηγήσωμε τὸ μεταπλασμὸ καὶ τοῦ ἀρχαίου θηλυκοῦ ἐνικοῦ Ἀλχανία (ἄ) στὸ σημερινὸ οὐδέτερο πληθυντικὸ Χανιά (τά). Ἀφειρηθὴ πρέπει νὰ δεχτοῦμε πιθανῶς τὸν τύπο τῆς δοτικῆς, ὅπως μᾶς τὸν παραδίδει καὶ ἡ ἐπιγραφή, τῆ Ἀλχανία (κώμα)⁸⁾, στὸν ὁποῖο εἶναι φυσικὸ νὰ εὐχρηστοῦσε τὸ τοπωνύμιον σ' ἐκφορὲς μὲ τὴν πρόθεσιν ἐν ἢ καὶ μὲ τὴν εἰς, πού, ὅπως ξέρομε, ὑποκαταστάθηκε στὴ θέση τῆς ἐν στὰ μεταγενέστερα χρόνια (πβ. εἰς στήλη λιθίνη, εἰς ὄνοματι Μωυσῆ παρὰ L. Radermacher, Neutest. Grammatik², Tübingen 1925, 140 καὶ εἰς τούτοις, εἰς αὐτῶ τῶ κτήματι, εἰς Βαβυλῶνι στὸ βιβλίον μου Voruntersuchungen zu einer Grammatik der Papyri, München 1938, 112 ὑποσ.). Ἀπὸ τὸν τύπον αὐτὸ δοτικῆς ΤΑ ΑΛΧΑΝΙΑ μετὰ τὴν ἀπώλεια τῆς προσωδίας καὶ τὴν αὐτόματη κατὰ τὰ ἰσχύοντα στὴ γλῶσσα μας ἀπλοποίηση τῶν δύο παρακειμένων α προῆλθε Τ'ΑΛΧΑΝΙΑ, αἰσθητὸ πιά ὡς αἰτιατικὴ (εἰς τῆ Ἀλχανία=εἰς τ(ἄ) Ἀλχανία). Στὸν τελευταῖον τύπον τὸ λ στὸ δυσπρόφορο σύμπλεγμα λχ χάθηκε στὸν προφορικὸ λόγον μπροστὰ ἀπὸ τὸ χ καὶ ἔγινε Τ'ΑΧΑΝΙΑ καὶ περαιτέρω ΤΑ ΧΑΝΙΑ (πβ. τὰ ὀμμάτια καὶ μὲ ἀφομοίωση τοῦ ο πρὸς τὸ α τοῦ τᾶ : τὰ ὀμμάτια [ἐνικὸς τὸ ὀμμάτι, ὅπως λ.χ. στὴν Κρήτη] καὶ τ' ὀμμάτια > τὰ μάτια). Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ἀποβολὴ τοῦ λ δὲν μπορεῖ εὐκόλως νὰ δικαιολογηθῆ, ἀλλὰ μπροστὰ στὰ ἄλλα σαφῆ τεκμήρια πού συνηγοροῦν γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ Ἀλχανία μὲ τὸ Χανιά εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ τὴ δεχτοῦμε ὡς ἓνα γεγονός πού γιὰ ἀγνώστους μας λόγους συνέβηκε κάποτε στὸν προφορικὸ λόγον. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε ἄλλωστε ὅτι τὸ λ καὶ στὰ ἀρχαῖα χρόνια εἶχε μιὰ ἀσθενῆ ἀρθρωση στὴ διάλεκτον τῆς Κρήτης (Γόρτυνα) μπροστὰ σὲ ἄλλα σύμφωνα, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ τροπὴ του σὲ ν (= ου): αὐνά, καυχῶ, θεύγεσθαι κττ. (βλ. E. Schwyzer, Griech. Grammatik 212) καὶ ὅτι καὶ σήμερον σὲ πολλὰ χωριά τῆς Δυτικῆς τουλάχιστον Κρήτης, πού τὸ ἰδίωμα τῆς μου εἶναι προσωπικὰ οἰκειότερον, τὸ λ ἀρθρώνεται ἀπὸ τοὺς ἀπαίδευτους χωριάτες ἐντελῶς διαφορετικὰ ἀπὸ τὴν κοινὴν νέαν. Εἶμαι βέβαιος ὅτι μιὰ λεπτομερὴς ἐρευνά θὰ μποροῦσε νὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ τὴν ἀποβολὴν τοῦ λ πρὶν ἀπὸ σύμφωνον

⁸⁾ Ἡ παρατήρησις τοῦ Κουρμούλη (σ. 17) ὅτι «τὸ τοπωνύμιον ἦτο οὐχὶ Λαχανία (γρ. Ἀλχανία) ἀλλὰ Λαχανία Κώμα (γρ. Ἀλχανία-Κώμα), διότι ἐὰν ἄλλως εἶχον τὰ πράγματα, ἔπρεπε ἐν τῇ ἐπιγραφῇ νὰ εἶχε γραφῆ ΕΝ ΤΑΙ ΚΩΜΑΙ ΛΑΧΑΝΙΑΙ», δὲν ἀποδεικνύει τίποτε ἐναντίον τῆς ἐτυμολογίας τοῦ Χανιά ἀπὸ τὸ Ἀλχανία, γιὰτὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγαν λ.χ. καὶ ἀπλῶς Μένδη (Θουκ. 4, 123), ἀλλὰ καὶ Μένδη πόλις (ἐς τὴν Μένδην πόλιν Θουκ. 4, 130) καὶ τὸ ἴδιον ἐπομένως καὶ ἀπλῶς Ἀλχανία, ἀλλὰ καὶ Ἀλχανία κώμα, ὅπως στὴν ἐπιγραφῇ.

καὶ σὲ ἄλλες λέξεις. Γιὰ τὴν ὥρα ἐγὼ μπορῶ νὰ τὴν πιστοποιήσω στὸ ἐπίσης δυσπρόφερτο σύμπλεγμα λ θ σ' ἕνα τουλάχιστο παράδειγμα, στὴν Κρήτη πάλι, ὅπου τὸ λ χάθηκε μπρὸς ἀπὸ τὸ θ (ἢ τσ) στὴ λέξη βουλιθέα > *βουλθέα > *βουλτσέα (*βουλτσιά) > βουτσέ (βουτσιά) 'τὸ ἀποπάτημα τοῦ βοδιοῦ'⁹ (πβ. καὶ τὴν ἀπώλεια τοῦ ρ μπρὸς ἀπὸ τὸ σ στὴ λέξη ἄρσιλανι: τ' ἄρσιλανιά > τὰ ῥσιλανιά > τὰ σιλανιά). Ἔτσι ἐξηγεῖται, νομίζω, ὁ οὐδέτερος πληθυντικὸς τύπος αἰτιατ. - ὀνομαστ. τὰ Χανιά ἀπὸ τὸ θηλυκὸ δωρικὸ τύπο τῆς δοτικῆς τᾶ Ἀλχανία.

Ἄν ὁ τύπος *Camā* τῆς *Sexteriorum Cretensium in militias divisio* τοῦ 1212 εἶναι πραγματικὰ φθορὰ τοῦ *Cania*, ὅπως φαίνεται πολὺ πιθανό, σημαίνει ὅτι ὁ τύπος τὰ Χανιά ἦταν ἤδη σὲ χρῆση ὅταν ἦρθαν στὴν Κρήτη οἱ Ἑνετοὶ (πβ. καὶ τὸν τύπο *Chanēa* κατὰ γενικὴ *Chanee*). Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως ὁ ἐνετικὸς τύπος τοῦ ὀνόματος *La Canēa* μπορεῖ νὰ προϋποθέτῃ καὶ τὸν τύπο Ἀλχανία σὲ χρῆση. Στὴν περίπτωση αὕτῃ πρέπει νὰ δεχτοῦμε ὅτι στὸν προφορικὸ λόγο χρησιμοποιοῦνταν ἀπὸ τὸ λαὸ ὁ τύπος Χανιά, ἐνῶ παράλληλα μπορεῖ νὰ διατηροῦνταν ἢ ἀνάμνηση τοῦ παλαιότερου ἄλωβήτου τύπου Ἀλχανία ἢ μὲ τὴ συνίζηση Ἀλχανιά (πβ. *Σαλονίκη-Θεσσαλονίκη*).

Τὸ συμπέρασμα ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ αὕτῃ ἐξέταση, ἂν θεωρηθῇ εὐστοχη, ἀποβαίνει πολὺτιμο ὄχι μόνο εἰδικὰ γιὰ τὴ λύση τοῦ ζητήματος τῆς ἀναγωγῆς τοῦ ὀνόματος Χανιά στὸ Ἀλχανία, μὲ τὸ νὰ ἐνισχύῃ τὴν ἱστορικὴ βάση της καὶ ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ πλευρά, ἀλλὰ καὶ γενικότερα γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς, δείχνοντας πῶς ἀρχαῖα διαλεκτικὰ λείψανα χάνονται μέσα στὰ μορφολογικὰ σχήματα τῆς Ἀττικῆς-Κοινῆς. Εἶναι ἐνδεχόμενο ὅτι τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸ τοπωνύμιο τὰ Σφακιά, εἴτε προέρχεται αὐτὸ ἀπὸ ἀρχαῖο θηλυκὸ ὄνομα Σφηκία εἴτε εἶναι φυτωνυμικὸ (Σφακέα, ἦ). Μπορεῖ ὅμως καὶ ἄλλα οὐδέτερα πληθυντικὰ ὀνόματα τῆς νέας Ἑλληνικῆς νὰ ἔχουν τὴν ἴδια ἀρχὴ (λ.χ. τὰ μεσάνυχτα ἀπὸ τὸ τὰ(ν) μέσα(ν) νύκτα;). Ἀλλὰ δὲν μπορῶ, ὁμολογῶ, νὰ τὸ ὑποστηρίξω αὐτὸ προκειμένου γιὰ λέξεις τῆς κοινῆς νέας, μὲ τὴν ἴδια βεβαιότητα ὅπως γιὰ καθαρὰ ἰδιωματικὰ λεξιλογικὰ στοιχεῖα (νιότα, Χανιά, Σφακιά) τῆς Κρήτης, ὅπου εἶναι βέβαιο καὶ ἀπὸ ἄλλα ἀρχαῖα διαλεκτικὰ λείψανα πὺ σῶζονται ὡς σήμερα σὲ χρῆση ὅτι μιλοῦνταν μιὰ δωρίζουσα μορφὴ τῆς Κοινῆς.

Σ. Γ. ΚΑΨΩΜΕΝΟΣ

⁹) Ἡ παραγωγὴ αὕτῃ τοῦ βουτσέ ἢ βουτσιά τῆς Κρήτης εἶναι ἡ μόνη ἐνδεδειγμένη, νομίζω, ἀφοῦ τὸ ἀρχαῖο θ ἔγινε στὴ νέα σὲ πολλὲς περιπτώσεις τσ, ἐνῶ ἡ παραγωγὴ του ἀπὸ τὸ βουδιά εἶναι ἀπίθανη καὶ γιὰ τὸ δ δὲ γίνεται, ὅσο ξέρω, τσ, καὶ γιὰ τὴν Κρήτη τὸ βόδι δὲ λέγεται βούδι ἀλλὰ βούι (ἀπὸ τὸν πληθυντικὸ βούδια > βούγια) καὶ θὰ γινόταν ἐπομένως βουγιά, ὄχι βουτσιά.